

MEGPRÓBÁLTAM TISZTESSÉGGEL HELYTÁLLNI

Interjú Gábor Évával, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság tiszteletbeli elnökével

KMECZKÓ SZILÁRD

Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE)

E-mail: kme czko@gmail.com

ABSZTRAKT

Gábor Éva, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság tiszteletbeli elnöke a vele készült életútinterjúban beszél gyermekkoráról, tanulmányairól, a pályakezds éveiről. Megtudhatjuk, hogy milyen elvárásoknak kellett megfelelni a 60-as évek derekán egy filozófiát oktató tanárnak a Műegyetemen. Elmeséli, hogy a századelő kutatójaként miként találkozott Mannheim Károly, majd jóval később Polányi Mihály filozófiájával, s ez a három téma miként osztotta húszéves ciklusokra a kutatói pályáját. Feleleveníti a Társaság alapításának körülményeit, az alapítók célkitűzéseit, valamint felidézi az elmúlt húsz esztendő fontosabb, az emlékezet számára megőrzendő pillanatait, eseményeit.

Kulcsszavak: Gábor Éva, Mannheim Károly, Polányi Mihály, Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság.

– Mi valamikor a 90-es évek közepén ismerkedtünk meg, amikor is egy írást küldtem a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság Polanyiana című folyóiratának. Az elmúlt másfél évtizedben beszélgetéseink, levélváltásaink szerkesztéséről, lapterjesztéséről és persze sok minden egyébéről szóltak, de mindig a Társaságon belüli munkához kapcsolódtak. Szinte mindaz, amit Önről tudok, a Társaságon belüli munkájának része. Most viszont arra kérem, hogy meséljen az életéről, akár kronologikusan, akár ettől eltérve, bizonyos korszakait kiemelve.

– 1925-ben születtem. Megéltem a Horthy-, a Rákosi, a Kádár-rendszert és a rendszerváltást. Tipikus munkáscsalád voltunk. Én voltam a családban a legkisebb. Apám a Goldberger-gyárban dolgozott képfestő munkásként, az anyám pedig otthon maradt, a gyerekeket nevelte. Szült öt gyereket, ebből kettő meghalt, három életben maradt. Amikor egyik testvérem öngyilkos lett, anyám nem akart tovább élni. Engem sikerült beadnia az árvaházba, a bátyámat nem. Kénytelen volt életben maradni.

– Mit ért azon, hogy a családjuk tipikus munkáscsalád volt?

– A szociológusok ragyogóan megírták, hogy mit jelentett akkoriban Magyarországon a „tipikus munkáscsalád”. Mindegyikünk szakmát tanult. Mindennapi gond

volt nálunk a helyes táplálkozás. Anyám, aki varrónő volt, erre mindig nagy súlyt fektetett. Ezért vállalt a háztartás mellett egyéb munkákat. Hajlandó volt éjjel-nappal dolgozni, hogy kicsit jobban tudjon minket táplálni. Szombat-vasárnap mindig varrt a kis Singer varrógépén, s amit keresett, mindig élelemre fordította. Kiment a piacra, vett finom tejet, tejfölt, sajtot és túrót, hogy rendesen együnk. Gond volt, ha néha hétvégén adni szeretett volna nekünk egy kis húst, vagy valami finomságot. A háború alatt és közvetlenül utána nagyon nehezen éltünk. Előfordult – akárcsak manapság sok gyerekkel, hiszen különböző szociológiai tanulmányok hírt adnak erről –, hogy éhesen feküdtünk le. Ez a Horthy-Magyarországon volt, de a Rákosi-Magyarországra is állt egy ideig, a Kádár rendszerben viszont már megváltozott a helyzet, de akkor én már felnőtt voltam.

Az anyám nagyon sajnálta 1919-ben, hogy megbukott a Tanácsköztársaság, mert a gyerekeit elvitték nyaralni, fürdőbe, s ingyen gyógyították őket. De utána már nem. A rákövetkező 20-as és 30-as években ismét nagyon nehezen éltünk. Ha jött egy születésnap, előtte hosszan kellett spórolni, élére rakni a garast, hogy anyám egy jó vacsorát főzhessen. Ha kellett, elment a zálogházba, még az ágyneműjét is bevitte. Két dolgon nem volt hajlandó spórolni, már ha lehetett persze, az orvossal és hogy jól tápláljon minket. Akkoriban is volt megbiztosítás, viszont ha kellett, mert nem volt más megoldás, felkereste a privát orvost és megfizette.

Óriási esemény volt a családban, amikor detektoros rádiókészüléket vettünk, s esténként leültünk, és hallgattuk a híreket meg a zenét, mert erre is adott az anyám. Amikor velem állapotos lett, apám azt mondta neki, hogy ne vállald ezt a gyereket, mert nem fogjuk tudni rendesen felnevelni. Akkor történt, hogy az egyik bátyám hazaérkezve az iskolából elújságolta, hogy az énektanár megdicsérte, valahogy így: fiam, te tehetséges vagy. Mondd meg a szüleidnek, hogy vegyenek neked egy kis tanulóhegedűt. Anyám ekkor súlyos dilemma elé került. Azt mondta apámnak, hogy adj pénzt, és elvetetem a gyereket, de akkor már tudta, hogy a nagyobbik bátyámnak vesz hegedűt. Így is történt. Apám rettentő mérges lett, hogy a pénzt odaadta, és anyám mégsem ment el a nőgyógyászhoz. Ezért születhettem meg. Úgy is neveztek egy ideig, hogy „hegedűgyerek”.

Ezt azért mondtam, hogy egy kis színés is legyen benne, mert tényleg nehezen éltünk, de ezt nem akarom ismételtetni, mert unalmas lesz.

– *Az imént utalt rá, hogy Óbudán született.*

– A nagyapám éjjeliőr volt az óbudai, Fellner-féle szesz- és cukorgyárban. Ekkoriban bent laktunk a gyár területén, mert kedvezményt adtak a lakásra, s ott konyhakertet is művelhettünk.

– *Miként alakultak a tanulmányai?*

– Mikor elvégeztem a négy polgárit, szóba hoztam, hogy nagyon szeretnék a kisebbik nővéremmel továbbtanulni. Anyám azt mondta, hogy gyerekek, erre nem telik. Mi egy munkáscsalád vagyunk. Elvégezted a négy polgárit, most pedig tanulj

egy szakmát. A testvéreim közül az egyik könyvkötő lett, a másik fűzőkészítő, a harmadik fehérműszabász, még kötszövő is volt közöttünk. Mindannyian hasznos szakmát választottunk, amelyet két-három évig tanultunk, s később, amikor már önállósítottuk magunkat, ennek köszönhetően tényleg megéltünk. Nem is mondom, hogy rosszul. Persze ez attól függött, hogy éppen háborús évek voltak-e, mert akkor bizony nehezen, hisz' nem volt az embereknek pénzük, s nem volt kitől munkát vállalni. Nagyon nehéz időket éltünk meg. Az egyik bátyám, aki azóta meghalt, egy alkalommal összeszámolta, hogy hány nyugodt évünk volt, háború és egyéb izgalmak nélkül, s bizony a nehéz évek kerültek többségbe. Másoknak lehet, hogy könnyebb volt, meglehet bizonyos munkáscsaládoknak is, de nekünk ez jutott.

1945 után, azt hiszem, 1946-ban beiratkoztam a Madách Gimnáziumba. Itt érettségiztem. Volt egy nagyon unszimpatikus magyar és történelem szakos tanárom, aki nem szeretett. Egy alkalommal azt mondta nekem, hogy belőled soha nem lesz értelmiségi. Szomorúan mentem haza. Elpanaszoltam anyámnak, aki bátorított, hogy nem baj, ne törődj vele, csak tanulj. Nemsokára megerősödött bennem a szándék, hogy egyetemre menjek. Így is lett.

Később azonban, mikor jött a Rajk per, kirúgtak az egyetemről. Az egyik bátyám Rajk László titkárával állt kapcsolatban. Úgy emlékszem, megmondták neki, hogy e miatt el fogják bocsátani. A bátyám erre megijedt, fogta magát, és disszidált. Ezért távolítottak el az egyetemről. Az anyukám vigasztalt: Jó, látom, van ambíciód és akarod. Majd meglátjuk, miként alakulnak a dolgok, legfőljebb később fogod elvégezni, amit most lehetne. Végül két évvel később visszavettek, s 1953-ban meglett az első diplomám, filozófia szakon, később sikerült a történelem, meg a fél szociológia, amelyet már nem fejeztem be. Érdekességként említem, hogy a filozófia szakos végzettséget az idő tájt úgy hívták, hogy filozófia előadó, s Lenin Intézet volt az egyetem azon részlegének a neve, ahol filozófiát tanultunk.

– *Az egyetemet követően hol sikerült állást találnia?*

– Az Építőanyagipari Technikumban kezdtem történelmet és orosz nyelvet tanítani, de onnan '56-ban elzavartak. Ezt követően általános iskolában tanítottam, egy ideig iskolaigazgató is voltam, majd megpályáztam a BME Filozófia Tanszékén egy tanársegédi állást. Az általános pedagógiai műveltségemet ezekben az években szereztem meg, s elmondhatom, hogy mindenféle iskolatípusról vannak tapasztalataim. A didaktikát elsajátítottam, az általános iskolától kezdve, a középiskolán keresztül, egészen az egyetemig. Ez a munka eléggé igénybe vett. Ekkoriban sokat olvastam a gyermekpszichológiáról, s ezekben az években ismertem meg ennek a korosztálynak a pszichológiai adottságait. Nagyon örültem, ha alkalomadtán volt egy kis sikerem. Az egyik ilyen eset egy frusztrált, nehezen boldoguló gyerekhez kapcsolódik, akinek a szülőjével is örökké probléma volt. Mikor úgy gondoltam, végre találtam valami megoldás félért, behívtam a szülőt, elbeszélgettem vele, utána pedig szorongatta a kezemet, s hálálkodott: Jaj, drága tanárnő! Egy pedagógusnak ilyenekből is áll az élete.

– *Miként alakult később a pályája?*

– 1964-ben lehetőség nyílt rá, hogy a Műegyetemre pályázzak, és végre filozófiát oktathassak. Ezt követően végigjártam a számárlétrát. Először demonstrátor voltam, majd tanársegéd, adjunktus, aztán docens, ahol meg is álltam. Hát, eddig elvittem, de tovább már nem. Úgy éreztem, hogy az a becsületes és tiszta dolog, ha én nem akarok semmiféle tudományos fokozatot szerezni. Bár több lett volna a fizetésem, ha ezt is megcélozom.

Utolsóként Fehér Márta tanszékvezető tett nekem szemrehányást, hogy kicsi az önbizalmam. Azt válaszoltam: Márta, így nyugodtabban alszok, mert nem tudok többet teljesíteni, mint eddig. Azt tudom nyújtani, amire képes vagyok. Nekem fontos, hogy a hallgatók elégedettek legyenek velem, hogy elfogadjon a tanszék, és megfeleljek a publikációs elvárásoknak. Úgy érzem, az akadémiai fokozat, már egy egészen más színvonalat kíván. Végül is úgy döntöttem, hogy nem teszek erőfeszítést annak érdekében, hogy akadémiai fokozatot szerezzek.

– *Az első években a Műegyetemen milyen irányokba vitte az érdeklődése?*

– Különböző témák érdekeltek. Tettem egy rövid kirándulást a prognosztika területére, hogy miként is lehetne a jövőt előre jelezni. Ez a Filozófia Tanszék és a Közgazdasági Egyetem, a mai Corvinus elődjének a közös témája volt. Fodor Juditnak, akkori tanszékvezetőnknek az volt a véleménye, hogy válaszoljunk minden értelmes kezdeményezésre. Próbáljunk kapcsolatot létesíteni, mert ez mindenkinek hasznos.

Akkoriban nagyon komolyan érdeklődtem Mannheim Károly *Ideológia és utópia* című munkája iránt, főként az utópia felfogása érdekelt: a klasszikus utópiáktól kezdve napjaink utópiájáig. Arra gondoltam, hogy itt van a modern utópiák kora, és akkor tényleg érdemes ezzel foglalkozni. Azonban világos volt számomra, hogy a jövőkutatást nem szabad túlértékelni. Mivel engem csak a nagy társadalmi utópiák érdekeltek, meggyőződésemmé vált, hogy érdekesebb egy-egy filozófus gondolatvilágát nyomon követni és feltárni. Akkor kezdtem el a magyar századelővel foglalkozni: Lukács Györggyel, Mannheim Károllyal és a Vasárnapi Körrel. Amikor egyetemre jártam, Lukács György még élt, de engem sajnos már nem tanított.

– *Melyik évekre tehető ez a váltás?*

– Hermann István, Heller Ágnes első férje a 60-as évek közepén a századelő szellemi mozgásait taglaló köteteket szerkesztett. Ezek centrumában a Vasárnapi Kör, az esztétikai kezdeményezések, a Lukács hatás álltak. Engem elsősorban a magyar filozófia története érdekelt. Heller Ágnes, akinek szintén tanítványa voltam, holott négy évvel idősebb vagyok nála, arra buzdított, hogy kutassam a századelőt, mert ezen a területen még komoly hiátusok vannak. Először az előzményekkel kezdtem foglalkozni, tehát Alexander Bernát filozófiai hatásával, a Thália Társasággal. Szerkesztésében jelent meg a Thália Társaság története. A szándékom mindenestre tisztességes volt, de nem biztos, hogy a színháztörténészek fajsúlyos munkának

tartják, bár a Színháztörténeti Intézet befogadta a művet. (Gábor 1988) Alexander Bernátról is írtam egy könyvet, amely az Akadémiai Kiadónál jelent meg „A múlt magyar tudósai” sorozatban. (Gábor 1986) Miután megismertem Alexander Bernát munkásságát, következett Mannheim Károly, aki tanítványa volt Alexandernek és Lukács Györgynek. Mannheim filozófiája és szociológiája, főként azonban a filozófiája nagyon megfogott, s beleástam magam.

– *Mannheimre ki hívta fel a figyelmét, vagy miképpen fedezte őt fel?*

– Felkerestem a Lukács Archívumot, áttanulmányoztam a Lukács-Mannheim levelezést. Szinte minden látogatáskor a kezembe nyomtak valamit, hogy ezt és ezt még olvassam el. Nagyon sok szép és érdekes dolgot tanulmányoztam ott annakidején. Úgy tűnt, hogy Mannheim Károly egy érdekes személyiség. Először az Ideológia és utópiával ismerkedtem meg, majd jött az ifjúságkutatása. Bevallom, hogy beleszerettem a témába, és komolyan belemerültem. Rövidesen megjöttek az első sikerek. Hogy egyetlen esetet említsek csak, valamelyik akkoriban rendezett konferencián az egyik meghívott így szólt a másikhoz: Ha tudni akarsz valamit Mannheim Károlyról, akkor Gábor Évához fordulj. Hát, kinek nem legyezgeti ez a hiúságát! Idővel feldolgoztam Mannheim filozófiáját, majd szociológiáját. Ennek során több közös munkában is részt vettem. Ilyen volt a már említett, Hermann István által elindított könyvsorozat, amelynek munkálataiban egy ideig én is részt vettem. (Nyíri 1977; Hermann 1983) Ezt követően több tanulmányt is írtam Mannheim Károlyról, aki később az emigrációban Karl Mannheim lett. 1920-ban önként hagyta el Magyarországot, Heidelbergben lett egyetemi tanár. Amikor Hitler hatalomra került, Londonba távozott. A London School of Economics (LSE) *[teljes nevén: London School of Economics and Political Science, a University of London speciális jogokkal rendelkező részlege – K. Sz.]* professzora lett, ahol filozófiát és szociológiát adott elő.

Úgy gondoltam, csakis olyat érdemes Mannheimről írnom, amiben némi újat tudok mondani. Összegyűjtöttem a levelezését, merthogy kiterjedt levelezést folytatott. Nehéz lenne most itt elsorolni, hogy ki mindenkivel állt kapcsolatban, de nem is lenne értelme. Először egy magyar nyelvű kötet jelent meg 1996-ban a Lukács Archívum támogatásával és kiadásában, majd később egy angol nyelvű kötet látott napvilágot. (Gábor 1996, 2003) Itt kezdtem meg a Lukács-Mannheim levelezés feldolgozását. Nagyon érdekes volt, s komoly feladatot jelentett számomra, mert addig nem is sejtettem, hogy milyen mélységek vannak a filozófiában. Azt hiszem, kezdetben vagy huszonöt olyan levél volt a kezemben, amelyet Lukács írt Mannheimnek vagy Mannheim Lukácsnak, aztán jöttek a többiek, nagyon komoly levelezőpartnerek. Végül lett belőle egy három és félszáz oldalas könyv, amelyben mindenki szerepelt, aki élt és mozgott, s kapcsolatban állt Mannheim Károlyval, aki egyébként elég korán, már 1947-ben meghalt infarktus következtében. Angliában van eltemetve. Mikor eljutottam Angliába, ott is Mannheim nyomába eredtem. Persze már nem a tudományos kutatót találtam meg, hisz’ ő ekkor már régen halott volt, hanem a háziasszonyát, aki előhozott nekem mindenféle fotót és könyvet. A látogatás

eredménye tudományos mércével mérve nem volt komoly, de azt a légbört, miliőt akartam megismerni, hogy miként is élt Angliában.

Ez volt tehát a teljesítményem. Ennek köszönhetően a magyar századelő kutatása másokkal együtt a nevemhez is kötődik. Sajnáltam, amikor érezni kezdtem, hogy ehhez a témához már nincs több hozzáfűznivalóm. Ekkor nyergeltem át Polányi Mihályra.

– *Mannheim időben meddig töltötte ki az életét?*

– Mannheim körülbelül a 70-es évektől nagyjából 1990-ig kísért el. Ez majd' húsz év. Nagyon érdekes, ha végiggondolom, hogy a Polányi Mihállyal eltöltött idő szintén vagy húsz esztendő, akárcsak a Mannheimmel és a századelővel eltöltött időszak. A kutatás mellett természetesen azt is meg kellett tanulnom, hogy miként lehet jó egyetemi oktatóvá válni, s hogy tudnék megfelelni a Műegyetemen. Mert hát ez nem humán egyetem, én pedig nem értettem a természettudományokhoz, így olyan utcákba is be kellett mennem, amelyekben nem voltam járatos. Ma azt mondanám, hogy a hely- és útkeresés középpontjában a helytállás volt, hogy miként is tudnék itt megfelelni.

– *Milyen tapasztalatokra tett szert oktatóként a Műegyetemen, s milyen elvárások fogalmazódtak meg a 60-as évek első felében egy fiatal oktatóval szemben?*

– Nem is tudnék többet mondani arról, hogy mi vitt a Műegyetemre. Megpályáztam, és bejutottam. Műegyetemi oktatóként viszont a relativitáselméletet és társait már nem kerülhettem meg, s ezen a területen is produkálni kellett. Tisztában voltam vele, hogy ezt meg kell szolgálni, a saját érdekeemben be kell illeszkednem, ehhez pedig sokat kell tanulnom. Éjt nappallá téve órákra jártam, hogy megnézzem, miként is kell bánni a műegyetemi hallgatókkal, hogy meg tudjak kapaszkodni. Érdekes korszak volt ez is, csakhogy én már „túlkoros” voltam. Nagyon idegesített, hogy mikor fogok már végre önállóan letenni valamit az asztalra. Persze más is járt már így, de engem ez zavart. Tudtam, ha netalántán a villamos kari hallgatók előtt valami nem odaillőt mondok, akkor én elástam magam, soha az életben nem fognak elfogadni, s ha újra bemegyek órát tartani, csak mosolyogni fognak. A folyamatos készülés és olvasás mellett a családban, meg innen is, onnan is természettudományokban járatos embereket verbuváltam, s némi túlzással mondvá, minden óravázlatomat ellenőriztettem velük. Rendszerint vagy megnyugtattak, vagy pedig kijavítottak, s elmagyarázták, hogy ezt így és így kellett volna csinálnod. Sokat segítettek nekem egy olyan időszakban, amikor nem volt időm, mert nagyon gyorsan kellett alkalmazkodni ahhoz a nivóhoz, amelyet a Műegyetem megkívánt. Szerencsére a Filozófia Tanszék eléggé rugalmas volt.

– *Mely tárgyak oktatását szerette meg leginkább?*

– Nagyon megörültem, amikor lehetőség nyílt a filozófiatörténet oktatására. Ezt nagyon szerettem. Abban az időben szereztem áttekintést a nyugati filozófia tör-

ténetéről. Egy-egy korszaknál lecövekeltem hosszabb időre, akár egy-két évre is, és tisztességesen megtanultam, ami azzal járt, hogy nagyon sokat olvastam. Amikor pedig azt láttam, hogy a műegyetemi hallgatók, akiket arról igyekeztem meggyőzni, hogy az általános műveltségnek ez is része, szorgalmasan jegyzetelve odafigyeltek a mondottakra, s jöttek is mindig órára, hát ez örömmel töltött el.

Egyébiránt pedig minden tanárral szemben a szerint fogalmazódnak meg a követelmények, hogy mit vállalt a tanszékvezetője. Bevallom, hogy Elek Tibor tanszékvezető gondolatmenetét a marxizmus és a relativitáselmélet házasítását illetően nehezen tudtam követni, viszont Fodor Judit későbbi tanszékvezetőnk sokat segített. Nem kedveltem a matematikai logikát sem, de nem volt mit tenni. Egy továbbképzés keretében részt vettem Ruzsa Imre logika óráin, s komoly erőfeszítéseket tettem, hogy levizsgázzak ebből a tárgyból.

– A filozófiatörténeti előadásokba valamiképpen be kellett ágyazni az egyes korszakok természettudományos vívmányait?

– Igen, azt is kellett. Volt egy tanszékvezetőm, a már említett Fodor Judit, aki tragikusan végezte a Fogarasi-havasokban. Ez nagy veszteség volt számomra. Ő valóban értett a relativitáselmülethez, és sok minden egyébhez is. Azért emlékezem meg róla, mert ő mondta nekem egy alkalommal az oktatásra utalva, hogy Éva, el kell menni addig, ameddig tudsz. Egészen a falig. S ha nem megy, akkor szükíted a kört, és olyan hallgatóknak fogsz előadni, akiknek a szakmájukon túli igényük is van, akik valóban érdeklődnek a szociológia és a filozófia iránt. Ebben maradtunk, s ezt csináltam egészen addig, amíg nyugdíjba nem mentem. A nyugdíjba meletelem pedig egybeesett a rendszerváltással. Ezt némileg óvatosan mondom, mert manapság sokan vitatják, hogy megtörtént volna a rendszerváltás.

– A Polányi Társaság biztosan nem jöhetett volna létre, ha a régi világ folytatódik. Sok évvel ezelőtt, amikor Polányi Mihály iránt kezdtem érdeklődni, Fehér Mártától kaptam egy levelet, amelyben leírta, hogy miért nem lehetett Polányiról publikálni, s hogy mennyire el voltak zárva a Polányi-szövegek a rendszerváltást megelőzően.

– Akik azt állítják, hogy nem volt rendszerváltás, azok szerintem figyelmen kívül hagyják a társadalmi változások méretét és jelentőségét. Én Romsics Ignáccal értek egyet, akinek megfelelő érvei vannak arra vonatkozóan, hogy mit jelent egy kontinensen vagy egy országban lejátszódott rendszerváltás. Én úgy érzem, hogy Romsics érvei elfogadhatóak. Hogy a rendszerváltás mennyire volt mélyreható, ez egy másik kérdés. De az érvekkel való bizonyítást vagy cáfolást nem szabad megspórolni.

– Onnan kanyarodtunk el, hogy nyugdíjba ment.

– Akkoriban összetalálkoztam a Lukács Archívumban a korán elhunyt rendkívül tehetséges Ujlaki Gabriellával, későbbi titkárunkkal, aki megkérdezte, hogy érdekel-e a magyar filozófia egy olyan alakja, aki életének kétharmadát a kémia művelésével töltötte el, és nagyon jeles kémikus volt. Ujlaki jóval többet tudott Polányi

Mihályról és a Polányiakról, mint én. Engem akkoriban Polányi Mihály személye még nem foglalkoztatott. Mindössze annyit tudtam róla, hogy jelentős kémikus volt, aki 1919-ben önként hagyta el Magyarországot, és életének egy szakaszában kapcsolatban állt az engem érdeklő Mannheim Károllyal. Ennek dokumentumait, Polányi Mihálynak Mannheim Károllyal folytatott levelezését megtaláltam a Lukács Archívumban, s ezért keresetem fel naponta az Archívumot.

Azt válaszoltam Ujlaki Gabriellának, hogy érdekel Polányi Mihály életműve, de én kissé tájékozatlan vagyok ezen a téren. Mire azt válaszolta, hogy nekünk elsősorban nem a kémikus Polányival kell foglalkoznunk, mert őt a kémikusok ismerik, hanem inkább a bölcseletét, a társadalomfilozófiáját, az ismeretelméletét kellene a magyar közönség számára felfedezni és közreadni. Ujlaki nap mint nap szóba hozta, hogy bizonyára lenne érdeklődés idehaza Polányi Mihály filozófiája iránt. Rajta kívül még Vezér Erzsébet irodalomtörténésztől hallottam Polányi Mihályról, aki a kezembe adta az 1986-ban megjelent *Írástudó nemzedékek* című munkáját. (Vezér 1986) Ez a könyv felkeltette az érdeklődésemet. Ujlaki Gabriella felvette azt is, hogy létre kellene hozni egy társaságot, amely kutatja az életművet. Megbeszéltük, hogy utánanézzünk a társaságalapítás szabályainak. Ugyanezen év nyarán összehívtuk néhány kollégánkat, ismerősünket, köztük jelentős számban kémikusokat, filozófusokat, szociológusokat, hogy megkérdezzük őket, részt vennének-e egy Polányi Mihály nevét viselő társaságban. Annyit már tudtunk, hogy a kémikusok helyzeti előnyben vannak, hiszen Polányi Mihály kémikusként nemcsak külföldön, hanem idehaza is ismert volt.

– *Ezzel elérkeztünk a Polányi Társaság megalapításának pillanatához.*

– 1990. június végén összehívtuk az alakuló közgyűlést a Műegyetemen, amelyen húszan vettünk részt. Megállapodtunk a társaság nevében, a vezetőség tagjainak számában, döntöttünk arról, hogy a Társaságot bejegyeztetjük a Fővárosi Bíróságon, őszre elkészítjük az alapszabályt, s hogy felvesszük a kapcsolatot a nagy múlttal és tapasztalattal rendelkező külföldi Polányi-társaságokkal. Az alakuló közgyűlésen nagy vitát váltott ki a társaság neve. Néhányan nem értettek egyet azzal, hogy a nevében szerepeljen a „szabadelvű” kifejezés. Az ellenzők arra hivatkoztak, hogy ez a „liberális” szinonimája, márpedig Polányi Mihály magáévá tette ugyan Friedrich August von Hayek liberális közgazdász nézeteit, de a politikai liberalizmus távolt állt tőle. Végül a többség mégiscsak azt javasolta, hogy tartsuk meg ezt a jelzőt, ezért a társaság neve Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság lett. A „filozófiai” kifejezéssel arra utaltunk, hogy elsősorban nem a kémikus Polányival foglalkozunk. A közgyűlés leszögezte, hogy ideiglenesen létrehozunk egy tájékoztatót, amely évente kétszer jelenik meg. Ez később megszűnt, de helyébe lépett a Társaság mind a mai napig megjelenő Polányiana című folyóirata. A szerkesztőbizottság tagjai és a szerkesztők a kezdetektől fogva honorárium nélkül végezték a munkájukat, illetve a szerzők igen gyakran ingyen bocsátották írásaikat a szerkesztők rendelkezésére. A kiadói és nyomdai munkák költségeit pályázati pénzből fedeztük. Az első évek-

ben a Soros Alapítványhoz, később az OTKA-hoz, majd a NKA-hoz nyújtottunk be pályázatokat. A sikeres pályázatoknak köszönhetően 1991 óta jelenik meg a lap, kezdetben négy, később két alkalommal évente. 1998-tól viszont minden évben egy dupla számot készít a szerkesztőség. A Polanyiana-nak a 2009/1–2 számmal bezárólag 24 magyar és kétnyelvű száma jelent meg, s napjainkban a papíralapú formáról fokozatosan áttérünk az online változatra.

A feladatokba idővel beletanultam, amit az is jelez, hogy akkoriban azt mondogatták nekem, hogy Éva, te vagy a „Mädchen für alles”. Ezt persze dicséretként fogalmazták meg.

– *Ha jól emlékszem, Békés Verával még egy honlapszerkesztő tanfolyamra is elmentek.*
 – Igen, részt vettünk egy tanfolyamon, s amiből csak lehetett, igyekeztünk tanulni valamit. Az életem utolsó húsz évében, mert ez majdnem kereken húsz esztendő, sok olyan dolgot tanultam meg, amivel nem akadtam volna össze, ha nem jelenik meg Polányi Mihály az életemben. Tisztába kellett jönnöm vele, hogy mit kell csinálnia egy filozófiai társaságnak és egy alapítványnak, kezdve a legegyszerűbbnek tűnő tagnyilvántartástól. Később, amikor már lehetett pályázni, bár akkoriban ez még egyszerűbb volt, mint manapság, el kellett indítani a pályázatokat, levelezni kellett hazai és külföldi partnereinkkel. Bele kellett tanulni, hogy miként kell műhelyvitát, s tudományos konferenciát szervezni, hogy az érdeklődőket odakössük a Társasághoz. Ki kellett alakítani a kapcsolatokat a külföldi Polányi-társaságokkal, s ki kellett ismerni a folyóirat-szerkesztés fortélyait is. Életem utolsó húsz évét azért tartom hasznosnak, mert ezt mind megtanultam.

– *Összefoglalná röviden, hogy milyen konkrét célkitűzések fogalmazódtak meg az alapításakor, s a rákövetkező néhány esztendőben?*

– Az alapítást követő években fontosnak tartottuk, s ezt a Társaság első alapszabályában le is szögeztük, hogy a kutatómunka sarokkövei az alábbiak lesznek: ismerjük meg alaposan Polányi Mihály életét, munkásságát, valamint a Polányi család történetét, s az elért eredményeket tudományos konferenciák és műhelyviták keretében tegyük nyilvánossá, majd pedig a Polanyiana egyes számaiban publikáljuk azokat. A hazai és nemzetközi konferenciák anyagait híven őrzik a tematikus számok, közülük is külön kiemelendők a kémikus Polányit (2003), valamint az Arthur Koestlert (2005) bemutató kötetek. Természetesen mindennek előfeltétele volt a Polányi hagyatékot őrző jelentősebb intézményekkel történő kapcsolatfelvétel. Kapcsolatba léptünk a család Budapesten élő tagjaival, később pedig azokkal, akik elhagyták Magyarországot, s külföldön éltek, illetve élnek ma is.

Kezdettől fogva együttműködtünk Polányi Mihály alma materével, a Trefort utcai Gyakorló Gimnáziummal, majd a SOTE elődjével. Kapcsolatba léptünk számos külföldön működő intézménnyel, így a Max Planck Gesellschaft-tal és a Victoria University of Manchester-rel is, amelyektől sok segítséget kaptunk.

A Soros Alapítvány jóvoltából a MTA Mikrofilmtárába került és ott kutathatóvá vált a 46 mikrofilmre rögzített Polányi hagyaték, amelynek eredetije a chicagói The Joseph Regenstein Library gyűjteményének része. A család tagjainak ajándékozása folytán elérhetővé vált az OSZK Kézirattárában őrzött hagyaték is. Részben adományoknak köszönhetően létrehoztuk a Társaság könyvtárát, ahol a korábban már említett chicagói hagyaték DVD adathordozókra való rögzítése is megtörtént. Ugyancsak ajándékozás útján kerültek birtokunkba a külföldön működő Polányi társaságok folyóiratai, mint a Convivium, a Tradition and Discovery és az Appraisal. A Társaság mindig is igyekezett támogatást nyújtani a Polányi Mihály életműve iránt érdeklődő szellemi műhelyeknek. Örömmel nyugtáztuk, hogy 2000-ben pártoló tagunk, Gaál Botond teológus professzor vezetésével a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen megalakult a Polányi Kör, melynek speciális érdeklődési területe Polányi vallásfilozófia irányába mutató gondolatainak vizsgálata volt. Később létrehoztuk a Társaság magyar és angol nyelvű honlapját, biztosítva a kapcsolatot a tagsággal, valamint a Polányi Mihály életműve iránt érdeklődőkkel. Közösségünk nem maradhatott volna fenn, ha tagjai nem működnek közre áldozatkészen a Polányi-kötetek és a Polanyiana szerkesztésében vagy műhelyviták előadóiként. Jómagam két évtizeden keresztül szolgáltam a Polányi Társaságot. Úgy éreztem, hogy ezzel tartozom a névadónak, aki egész életművével írta be nevét a hazai és a nemzetközi tudomány, valamint a filozófia történetébe.

– *A Társaság életét szervező munkája mellett milyen pontokon kapcsolódott be a meginduló hazai Polányi kutatásokba?*

– Fölmértem, hogy mi az, amit én Polányi Mihálytól megtanulhatok, és másoknak is felhívhatom rá a figyelmét. Nagyon megfogott engem a Polányi család gazdag, tartalmas élete. Úgy gondoltam, ezt feltétlenül meg kell ismerni, mielőtt belefognánk a tudományos munkásság feldolgozásába. Polányi Mihály életrajzával kezdtem foglalkozni, amely nagyon érdekes, színes elemekkel átszótt, s az elkövetkező években is sok munkát ad majd a kutatóknak. Ha a fiatalok közül valaki kedvet érezne hozzá, legszívesebben azt mondanám, hogy folytassa a megkezdett munkát. Megismertem, hogy miként szocializálódtak a jól szituált magyar zsidó polgári családok. Ehhez vissza kellett menni egészen az emancipációig, a zsidók befogadásáig. Tudjuk, hogy Polányi Mihály apja mint vasútmérnök és vasútépítési vállalkozó Bécsben és Budapesten működött. Ez a család megismerkedett olyan más családokkal, amelyeknek hasonló ambíciójuk volt. Az irodalomtörténész Vezér Erzsébet hívta fel a figyelmemet sok fontos és érdekes összefüggésre. Ő adta a kezembe a korábban már említett, Polányi családról szóló könyvét, amelyet mind a mai napig forgatok. Ebből megtudtam, hogy a vasútmérnök apával, Pollacsek Mihállyal és az irodalmi szalont létrehozó, híressé vált Cecil mamával kezdődött a Polányi család magyarországi története. Elsősorban a szülők alakították ki azt a szellemi légkört, amely a fiatal Polányi Mihályt körülvette. Cecil mama irodalmi szalonjába Babits Mihálytól kezdve Karinthy Frigyesig sok mindenki eljárt. Laura volt a legidősebb gyermekük,

aki főként a pedagógia iránt érdeklődött, s a század elején egy ideig Szabó Ervin munkatársa volt. Vele közösen dolgozta ki az akkor modernnek tartott könyvtári nyilvántartási rendszert. De jött 1920, és a Striker család önként emigrációba vonult [Polányi Laura Striker Györgyhöz ment feleségül. – a szerk.]. Laurát az utókor Striker Évával, a lányával együtt említi, aki már Eva Zeiselként világhírű formatervező lett, s nemrégiben halt meg New Yorkban 105 éves korában. Amerikában sok helyen láthatók kiállítva a tárgyai. Tanult Budapesten és Berlinben, aztán pechjére, a 30-as években meghívást kapott Harkovba, ahol egy porcelángyár formatervezője lett. Ez tragikus következménnyel járt rá nézve, ugyanis akkoriban kezdődtek a sztálini koncepciók perек és a kivégzések. Koholt vádak alapján 1936-ban őt is lefogták, s a hírhedt Ljubjanka börtönben ült másfél évet. Laura minden követ megmozgatott a szabadulása érdekében, és próbálkozása végül sikerrel járt.

A következő gyermek Adolf, aki közgazdászként ugyancsak elismerésre méltó teljesítményt nyújtott. A Polányiak közül azonban Magyarországon Károly a legismertebb, aki ugyancsak közgazdász lett. Őt követte Mihály, akinek a kémiai tevékenységét nem taglalnám, mert ez a szakemberek dolga. Örülök, hogy a Műegyetemen megrendezhettük a kémikus Polányi munkásságát méltató konferenciát. Életének ezt a korszakát a Berlinben és Manchesterben elért eredményei fémjelzik. Ismeretes, hogy a 40-es évek végén Manchesterben tért át a filozófiára. Máig vitatott, hogy mi készítette erre a lépésre. Meggyőződésem, hogy Polányi, mivel releváns mondanivalója volt a világban akkoriban zajló folyamatokról, fontosnak ítélte, hogy sokakhoz szólhasson. Egyfajta felelősséget érzett emiatt. Ugyanakkor tisztában volt vele, hogy a kémiában maradandót alkotott, hiszen őt olyan tétel is van, amelyekkel kapcsolatban ma is említik a nevét, s nem utolsósorban kinevelt három Nobel-díjas tudóst. Az egyik közülük Wigner Jenő, a másik kettő külföldi. A saját fia a negyedik Nobel-díjas, mert azért mégiscsak volt köze ahhoz, hogy a fia elismert kémikus legyen.

– Úgy emlékszem, hogy Polányi Mihály és Károly kapcsolatának több írást is szenteltek az első években a Polanyiana hasábjain.

– Mihály és Károly egy bizonyos időponttól nem voltak különösebben jó viszonyban. Erről a közöttük zajlott levelezés részletei tanúskodnak. Amikor Kanadában jártam egy konferencián, találkoztam Polányi Károly lányával, Kari Polanyi-Levitt-tel, aki elvitt engem az édesapja dokumentumait őrző, saját kezűleg gondozott archívumába. A két fivér a levelezés tanúsága szerint sokat vitatkozott.

A külföldi gyűjtemények témájához kapcsolódik Társaságunk életének egyik jelentős eseménye, amikor Soros György támogatásával sikerült hazahozni Polányi Mihály chicagói hagyatékát, amely 46 mikrofilmre lett rögzítve. Ez egy kincseshánya, a későbbi Polányi kutatóknak érdemes ezzel megismerkedniük. Időközben a 46 mikrofilmet digitalizálták, így a felvett dokumentumok most már könnyen kezelhetőek. Hadd jegyezzem meg, hogy a kutatóknak ugyancsak érdemes megis-

merkedniük az Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Polányi hagyatékkal is.

– Jól tudom, hogy Polányi Mihály nem csak teoretikusan utasította el a közéleti és a filozófiai radikalizmust, de személyes habitusa is élesen tiltakozott ellene?

– Polányi Mihály zsidónak született, s komolyan vette azokat a hagyományokat, amelyekhez a zsidó hit kapcsolódik. Ezt azonban meg kell különböztetni a vallástól. Vannak, akik kiemelik a kémikus Kemény Magdának, Polányi feleségének férje katolicizmushoz való megtérésében játszott szerepét. Én nem ismerem pontosan Kemény Magda befolyásának mértékét ebben az ügyben, sem pedig azt, hogy Polányi személyes életében mekkora szerepet játszott a kikeresztelkedés. Persze érdekes kérdés, hogy ki hogyan látta, hova tért meg. Van, aki a protestánsokhoz történt későbbi közeledését emeli ki, Gaál Botond debreceni teológusprofesszor pedig azt hangsúlyozza, hogy Polányi Angliában egy metodista közösség istentiszteleteit látogatta.

– Kemény Magda hatására valóban a katolicizmushoz tért meg, de a katolikus vallás iránt nem érdeklődött különösebben.

– Polányi életének angliai korszakát illetően egy tisztességes, jó értelemben vett alkalmazkodási kényszerről beszélnék. Be kellett illeszkednie. Az anglikán presbiterek más véleményen vannak azt illetően, hogy hozzájuk tartozott-e Polányi. Én nem tudom, de nem is akarok vele foglalkozni, mert ebben a tekintetben dilettáns vagyok. Azok alapján, amiket Polányiról megtudtam, azt mondanám, hogy lelkében zsidó maradt.

Olyan érzésem van, hogy nem lehet őt elhelyezni a hagyományos vallási dimenzióban. Tudós volt, aki esetleg Einsteinhez hasonlóan gondolta végig a transzcendencia kérdését, s egy einsteini „kozmosz valláshoz” hasonló álláspontra helyezkedett. Mivel mindezt nem írta le, így ez örök titok marad. Magával vitte a sírba. A radiológus Mózsa Szabolcs mindezt másképp látja. Azt mondja, hogy Polányi nagyon tisztességes gondolkodó volt, nem csapongott ide vagy oda. Őt inkább az érdekelte és kötötte le, hogy a tudományban mit tud produkálni. Később a tudomány és a politika viszonya foglalkoztatta, s próbálta megérteni annak az okát, hogy miért akarják mindenüvé bevinni a politikát, egyrészt a Szovjetunióban, másrészt Németországban. Őt a vallás olyan értelemben, hogy elmerüljön benne, nem foglalkoztatta, még a zsidó vallás sem. Ezt magában valahogy elintézte. A fiától, a Nobel-díjas John C. Polányitól sem tudunk meg erről semmit. Nem utasította vissza a kérdést, hanem megvonta a vállát és ezzel jelezte, hogy részéről ennyi volt a válasz.

– Említette, hogy Polányi Mihály komolyan vette a zsidó hitet, bár a vallást nem gyakorolta.

– Ő egy vallását nem gyakorló zsidó volt, aki olyan családban nőtt fel, amelyikben komolyan vették a mindennapi vallásosságot és a zsidó szellemiséget.

– *Polányi Jewish Problems címmel 1943-ban publikált egy nagyon érdekes szöveget. Az asszimiláció lehetőségeiről szólván hangsúlyozza, hogy az asszimilációs folyamat eredményezhetné a zsidóság univerzális célokhoz való kapcsolódását. Polányi azonban hosszabb távon gondolja el az asszimilációt, nem pedig egyetlen generáció életében.*

– Én is olvastam a szöveget, de nem tudtam oly mértékig belegondolni, vagy beleélni magam, hogy azt mondhassam, értem, és tudom, mi van a mélyén.

– *A Polányi Mihályról írt életrajzok említést tesznek arról, hogy már életének nagyon korai szakaszában levelet váltott Einsteinnel.*

– Ez ismert dolog. Valamit kérdezett egy Bredig nevű jeles német kémikustól, mire azt a választ kapta, hogy kedves Polányi úr, én nem vagyok eléggé tájékozott ebben a kérdésben, Einsteinhez fordulok tanácsért. Bredig fel is tette Einsteinnek Polányi kérdését, de közölte vele azt is, hogy eredetileg kié a gondolat, amelyet közvetít. Einstein erre levelet írt Polányinak, melyben biztosította felőle, hogy jó helyen keresi a megoldást. Einstein elismerő szavai olvastán állítólag így kiáltott fel Polányi: „Bang! Elismert tudós lettem!” S miért ne gondolhatta volna, ha egyszer kiváltotta Einstein elismerését. Ez a levélváltás megmaradt, része a chicagói Polányi-hagyatéknek.

– *Az életrajzok arról tanúskodnak, hogy Polányit igen nagyfokú intellektuális bátorság jellemezte. Jó érzékkel nyúlt a tudomány új kérdéseibe.*

– A kémiára gondol?

– *Igen, a kémikus Polányira gondolok. Ugyanakkor a társadalomtudományokban az említett bátorság mellett némi szemérmesség is felfedezhető.*

– Valószínűleg azért, mert szemére vetették, hogy nem igazán filozófus. Egyrészt, mert nem használja azokat a bevett terminus technicusokat, mint a „szakemberek”, vagy egészen újakat használ, s ezzel a problémák felvetésének új kereteit állítja fel. Elég csak megemlíteni a „személyes tudás” vagy a „hallgatólagos tudás” kifejezéseket. Olyan területeken is újat és maradandót alkotott, amelyek művelésére diplomája tulajdonképpen nem jogosította fel. Polányi nem tartozott egyetlen filozófiai irányzathoz sem. Originális gondolkodó volt már kémikusként is. Tudjuk, hogy Berlinben a Kaiser Wilhelm Institut legeredményesebb kutatói közé számított. A német kémiai tudomány mind a mai napig számon tartja őt. Felállították az Intézetben a mellszobrát, s úgy emlékeznek meg róla, mint aki dicsőséget hozott egykori intézetének.

Polányi nem akarta elhagyni Berlint, amikor Hitler hatalomra került. Ki akart tartani. Mikor Szilárd Leó nekiszegezte a kérdést, hogy te még mindig itt ülsz, miközben már mindenki csomagol, akkor Polányi azt válaszolta, hogy a kémiai intézet éppen akkor kapott egy óriási összeget, és ebből kezdték el modernizálni a részlegét. Szilárd Leó lakonikusan annyit mondott erre, hogy jó, akkor itt maradsz, de majd nézd meg magad! A manchesteri Victoria University ajánlatát először még azzal hátrította el, hogy félti az egészségét. Persze, ez csak ürügy volt. Amikor már menekülni kellett, mert már kezdték a zsidó tudósokat összegyűjteni, szinte az utol-

só órában hagyta el Németországot. De ekkor már nem állt a korábbi manchesteri ajánlat, és rosszabb feltételek mellett alkalmazták. De alkalmazták és megbecsülték. A háború után néhány évvel pedig előadta azt a kívánságát, hogy szeretne áttevni a társadalomtudományokra. Kérését néhány óra alatt megtárgyalta az egyetemi szenátus és teljesítette. A Fizikai Kémiai Tanszék vezetését átadta, s ezzel egy időben a Társadalomtudományi Tanszék (Social Studies) élére került. Vannak, akik vitatják, hogy Polányi ezen a területen is maradandót alkotott volna. Később a filozófiai érdeklődése határozott közéleti aktivitással egészült ki, amikor Koestler tanácsára társaságot alapítottak. Polányi és Koestler azok közé tartoztak, akik felhívták a figyelmet arra, hogy a tudomány veszélyben van, mert a nemzetiszocializmus és a kommunizmus egyaránt be akarja kebelezeni.

– *Számomra Polányi Mihály élete nagyon fontos tanulsággal szolgál az entellektüelek 20. századi történetéhez, melynek része az együttműködési hálózatokban rejlő lehetőségek felismerése, legyen szó a Congress for Cultural Freedom-ról vagy akár a Moot Köréről.*

– A Moot egy külön fejezet Polányi életében. Mannheim Károly vitte őt oda. A Moot Kör angol filozófusok és teológusok kezdeményezése volt. A Körbe sok mindenkit meghívtak előadónak. Így került a képbe Polányi is.

– *Említette, hogy a rendszerváltozás előtti években Mannheim Károly levelezését is kutatta, s ennek során talál rá a Mannheim-Polányi levélváltásokra. Azt is mondta egyszer, hogy amikor Ujlaki Gabriella felvetette a Polányi Társaság megalapításának ötletét, akkor még nagyon keveset, szinte semmit sem tudott Polányi Mihályról.*

– A levélváltások idején Mannheim a Routledge Kiadónál dolgozott, s Angliában élő emigránsok írásait készítette elő kiadásra. Ilyen ügyben fordult Polányihoz, s javaslatot tett neki bizonyos munkák megjelentetésére. Mannheim ugyanis a Routledge Kiadónál vállalta egy sorozat indítását, amely nagyon jól sikerült.

Amikor hozzáfogtunk a Polányi Társaság megalapításához, még szinte semmit sem tudtam Polányiról. A nevét már ismertem, tudtam a család létezéséről, mert Vezér Erzsébet a kezembe adta a Polányi családról szóló kötetét, melynek olvasásakor csodálkoztam rá, hogy milyen színes, érdekes életük volt a gyerekeknek. Nyelveket kellett tanulniuk, utaztak, hogy megismerjenek távolabbi világokat. Fontos volt, hogy jó magyarok legyenek, Adytól és más költőktől olvassanak, tudjanak jól írni, s legyenek tájékozottak. Ennek a jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. A zsidó családokban nagy becsre volt a tudásnak. Náluk az első, a második, a harmadik, de még az ikszedik helyen is a tudás állt. A századfordulón és a századelőn a tudás felértékelése a nevelés alfája és ómegája volt a zsidó családokban. Tanulni és tudni, méghozzá sok mindent, s elfogadni azt a gondolatot, hogy a tudásnak nincs határa. Mindent, amit be tudsz fogadni, meg tudsz tanulni, tanuld meg és fogadd be, mert ezek a világ felbecsülhetetlen értékei, és te is attól leszel értékes, ha ezeket tudod. Pontosán ezért fordulhatott elő, hogy a Fasori Evangélikus Gimnáziumba sok zsidó család küldte a

gyerekét tanulni. Meg voltak róla győződve, hogy az evangélikusok is nagyra értékelik a tudás megszerzését. Ez a gimnázium majdnem olyan volt, mint az egyetem, köszönhetően a tanárok igényességének, akik megkívánták a diákjaiktól, hogy már ott magas színvonalon műveljék a tudományt. Heller Ágnes a *Bicikliző majom* című önéletrajzi kötetében nagyon hasonló dolgokat mond a zsidó gimnáziumról. Megismétlem, a tudás kitüntetett érték volt a zsidó családokban, biztosan más családokban is, de én ezeket a családokat próbáltam megismerni. A szülők arra inspirálták a gyerekeket, hogy minden irányban tájékozódjanak. Ezért tanultak meg valamilyen hangszeren játszani, ezért jártak bibliaórákra vagy látogattak olyan önképző köröket, amelyek hozadékát nem lehetett közvetlenül a mindennapi tudományos életben hasznosítani. Igen fontos volt számukra a zenei műveltség, akárcsak az emberi kapcsolatok ápolása, amelyekben szintén teljes személyiséggel kellett részt venniük.

– *A személyes tudás szerkezetét Polányi több helyen is a zongorajátékos példáján mutatta be.*

– Igen, ismerem ezt a példát. Egy alkalommal Fehér Mártával részt vettünk Izraelben egy tudományos konferencián, s ott mutattam be előadásomban ezt az aspirációt.

– *A rendszerváltozás utáni években megnőtt az érdeklődés a magyar századelő iránt.*

– A Polányi Társaság alapításában bizonyos mértékig szerepet játszhatott a századelő iránti fokozott érdeklődés, de a Társaság alapítóit elsősorban nem a századelőre irányuló megismerési vágy motiválta. Ők Polányi Mihály életművét, tudományos teljesítményét szerették volna megismerni.

– *Miképpen alakult a Polanyiana korai számainak a szerkesztése? Melyek voltak a szerkesztők főbb szempontjai?*

– A Polanyiana első száma kimondottan azért született meg, hogy megismertessük a pályakezdő Polányit a magyar közönséggel, azt, hogy mit gondolt és írt az első világháborúról, a béke feltételeiről vagy éppen 1919-ről. Az első Polanyiana kifejezetten hiátust betöltő szám volt. A második szám pedig egy nemzetközi konferencia anyagát tartalmazta. Az vezetett bennünket, hogy a külföldi figyelmét felhívjuk magunkra, s jelezzük: itt vagyunk, most kezdünk foglalkozni Polányival, figyeljetelek ránk, és legyetek szívesek segíteni. A későbbi számok már inkább nekünk szóltak, hogy mi, a Polányi Társaság alapítói és tagjai, mit nem tudunk még Polányiról, s hol húzódik azoknak az ismereteknek a köre, amelyeket fel kellene térképezni, s el kell sajátítani.

– *A 2001-ben megrendezett Polányi konferencián Nagy Endre az előadásában az iránt érdeklődött, hogy a zsidó polgárcsaládok asszimilációja miképpen zajlott le a század-*

előn, s hogy minek köszönhetően nőttek ki az ismert nagyformátumú személyiségek a szűkebb budapesti milióból.

– Mindenki a saját tudománya felől közelítette meg Polányit. Nagy Endre jogász és szociológus, így őt az érdekelte, hogy Polányi Mihály ebben a közegben mit produkált. De megemlíthetném Palló Gábort is, aki kémikus és tudománytörténész. Ő a kémia és a tudománytörténet irányából közelítette meg Polányit. Mózsa Szabolcsot az érdekelte, hogy abban az időben milyen volt az orvostudomány Budapestén, s mit nyújtott egy magyar egyetem, amely már ekkor is világhírű volt, s ma is az. De ne feledkezzünk meg Békés Vera nagyon érdekes pszichológizáló megközelítéséről, vagy N. Tóth Zsuzsáról sem, aki nyelvészként a fordítás problematikája felől talált utat a hallgatólagos tudáshoz. Érdemes lenne leülni az alapítókkal, s megkérdezni, hogy mi vonzotta őket annak idején Polányihoz.

– *Tamás Gáspár Miklós magyar liberálisokról és osztrák konzervatívokról beszélt az 1991-es centenáriumi előadásában, s pontosan a nézőpontváltások jelentőségére hívta fel a figyelmet.*

– Ez mind nagyon érdekes, mert a különböző szempontok összeadódnak. Van azonban még valaki, aki mint családtag nem nagyon folyik bele a Társaság életébe, de ő az egyetlen, aki kapcsolatot tartott a New Yorkban nemrég elhunyt Striker Zeisel Évával. Striker Sándorról van szó.

– *Akár élcelődhetnénk is azon, hogy John C. Polányit, Polányi Mihály Nobel-díjas fiát néha Polányi Jánosként emlegetik, holott ő nem magyar, hiszen Berlinben született, s nem tudott magyarul. De ez mégiscsak befogadást jelent egy szélesebb nyilvánosság számára is elérhető ismeretkörbe.*

– John C. Polanyi magyar szülők gyermeke, de nem magyar. Viszont a Magyar Tudományok Akadémia tagja.

– *Úgy vélem, Polányi Mihály gondolkodásával kapcsolatban kockázatos végső igazságokat megfogalmazni.*

– Ha arra gondol, hogy bármelyik irányból közelítsünk is Polányi Mihály munkásságához, mindig érezhetjük, hogy itt meg itt még mélyebben, még pontosabban, vagy még egzaktabbul kellene ismerni a részleteket, akkor azt mondom, igaza van. A külföldi Polányi kutatók, például Angliában, más szemmel nézik Polányit, mint mi. Számukra ő egy olyan ember, aki egyszer eljött erről az egzotikus Magyarországról, akinek nagyon érdekes volt a családja. Érzékelik, hogy mindannyian műveltek voltak, a háttérben kitapintható a Monarchia színes világa. Látják, hogy Mihály először az orvostudományban jeleskedett, majd a kémiában, ezt követően az ismeretelméletben és a vallásfilozófiában. Ezek után arra kíváncsiak, hogy mire vitte az emigrációban. Felismerik, hogy tényleg nem egy mindennapi valaki, de mindig csak abból a szempontból nézik, hogy ott, náluk mi lett belőle.

– *Találkozott Ön személyesen Polányi Mihállyal?*

– Egyetlen alkalommal találkoztam Polányival. Ez 1976-ban, a halála évében történt. Három hónapra rá meghalt. Oxfordban kerestem fel. Kivételes alkalom volt, mert akkoriban még nem nagyon engedték ki az embert Magyarországról. Bekopogtam, mondtam, hogy ki vagyok és szeretnék Polányi Mihállyal beszélni. A feleség erre a szó legszorosabb értelmében kidobott. Azt mondta, hogy itt nincs semmiféle keresnivalóm. Ezt követően Polányi lejött a kertbe, elnézést kért és mondta, hogy ülünk le, s beszéljünk. Sok minden szóba került, nem is emlékszem minden részletre. Egyetlen beszélgetés persze semmire nem elég, csak gondoltam, ha már Angliában járok, megkeresem és kikérdezem. Mit is akarhattam én akkoriban Polányi Mihálytól, hiszen még semmit nem tudtam róla? A Mannheim szálon elindultam, és feltettem neki a kérdést, hogy miért is kezdtek levelezni, s milyenek látta Mannheimet annakidején. Lehet, hogy ez némileg sértő volt, mert hát végül is azért keresi őt fel valaki Magyarországról, hogy megkérdezze, milyenek is látta a levelező partnerét! Szerintem ez illetlenség volt, legalábbis utólag így gondolom.

– *Magyarul beszélgettek?*

– Igen, ékes magyar nyelven beszélt, nagyon tisztán, szépen. Én elkezdtem dadogni angolul, de mondta, hogy beszéljek nyugodtan magyarul. Egyébként, akik ismerték őt, azt mondják, s ezt Vezér Erzsébet is megerősítette, hogy a magyarokkal, ha kérték rá, mindig magyarul beszélt. Ha meg nem kérték, akkor angolul beszélt, egyébként erős akcentussal. Körülbelül másfél órát beszélgettünk. Leültünk az oxfordi villája kertjében, nézegetett is fölfelé, hogy a felesége nem néz-e ki az ablakon. Talán azt gondolhatta Kemény Magda, hogy idejön ez a valaki a kommunista Magyarországról, s ugyan mit akarhat vajon az én Mihályomtól?

– *Önt nagyon jó közösségépítőnek ismertem meg a Polányi Társaságban végzett munkája alapján.*

– Hát, ilyennek kellett lennem. Másként ezt nem lehetett volna csinálni.

– *Oktatóként őriz-e kapcsolatot műegyetemi hallgatókkal, esetleg olyan barátságot, amely a tanítványaival szövődött?*

– Néhányukkal megmaradt a kapcsolatom, akárcsak azokkal a diákokkal, akiket még a középiskolában tanítottam.

– *Rátéekintve a mellettünk futó polcokra, az látható, hogy végigkísérték az életét a könyvek.*

– Még mindig sok minden van itt, mert nincs szívem megválni a könyvektől. Semmit sem szeretek kidobni.

– *Emlékszik-e még a korai olvasmányélményeire?*

– Nagyon szerettem Thomas Mannt, Tolsztojt, Dosztojevszkijt. Tőle majdnem

mindent elolvastam. Karinthyt most is szeretem, nem is adtam oda senkinek. Még most is, ha nagyon szomorú vagyok, előveszek egy Karinthy kötetet.

– *Jó néhány évvel ezelőtt alkalmam adódott megismerkedni a férjével, Gyuri bácsival, aki már nincs közöttünk. Mondana róla néhány szót?*

– A férjem közgazdász volt, hosszú ideig a Pénzügyminisztériumban dolgozott. Szerencsém volt, nagyon szeretett főzni, így tudtam készülni az óráimra is. A zene nagyon érdekelte. Most is megvan a lemezgyűjteménye. E mellett nagy turista volt. Tizennégy éves korában kezdett kirándulni, túrákra járni, amit felnőtt korában is folytatott, egészen a megbetegedéséig. Nemzetközi túrákra is eljárt. Megfordult a Francia Alpokban, Erdélyben, a Fogarasi-havasokban, a Tátrában, tehát sokfelé. Abban az időben, mikor általános és középiskolában tanítottam, a diákjaimat elvitte nagyobb túrákra és megszerettette velük a természetet. A Parkinson kór 2004-ben kezdődött nála, s 2007-ben halt meg. Mellette nagyon sokat tanultam. Erre volt is idő, mert ötvennégy évig voltunk házasok. Ha jött az ősz, Zeneakadémia-bérletet vettünk, de eljártunk az operába is.

– *Mi vitte a filozófiához?*

– Ezt nem tudnám megmondani. Érdekel és kész. Az biztos, hogy a családtól nem kaptam inspirációt. Nem volt senki, aki azt mondta volna, hogy márpedig te okvetlenül filozófus legyél. Van olyan gyanúm, hogy valamelyik középiskolai tanárom keltette fel az érdeklődésemet.

Óriási különbség, ha valaki erős kézzel kap a családban, mint a Polányiaknál is, mert így sokkal könnyebb megfelelő irányba befolyásolni a gyereket. Polányi Mihály esetében Cecil mama kijelentette, hogy fiam, olyan szakmát kell választani, amiből meg lehet élni. Amikor Polányi azt mondta, hogy kémiai szeretne tanulni, a mamája erre azt válaszolta, hogy a kémiából nem lehet megélni. Menj orvosnak, mert abból meg tudsz élni. És Polányi elment orvosnak. Úgy látszott, hogy jó orvos lesz belőle, de ő átváltott a kémiára, mert mégiscsak az érdekelte igazán. Így aztán soha nem praktizált, kivéve a katonaságnál, a K. u. K. hadseregben.

– *Élt Önben valamilyen elképzelés a filozófiával kapcsolatban, mikor filozófia szakra jelentkezett?*

– Kezdetben különösebb elhivatottságot nem éreztem, hogy most nekem feltétlenül ezt kellene tanulnom. Már nem emlékszem rá pontosan, de úgy történhetett, hogy bementem egy-két órára, és akkor megfogott valami. Azt gondolhattam, ha ez ilyen érdekes, akkor ezt szeretném választani.

– *Mely diszciplínák előadásait látogatta szívesen?*

– A filozófiatörténet volt a kedvencem. Különösen a görög filozófia érdekelt nagyon. Még mindig megvannak az agyonvésett jegyzeteim. Emellett még az esztétikát is nagyon szerettem.

– *A tanárai közül kik gyakorolták Önre a legerősebb hatást?*

– Az egyetemen Hermann Istvánt és Pais Istvánt kedveltem. Arra is emlékszem, hogy Hahn István vallástörténetet tanított, s az is nagyon érdekelt.

– *Az egyetemi évekből maradtak meg barátságai?*

– Igen, Váriné Szilágyi Ibolyával kötött barátságom, akivel egy padban ültem. Ő pszichológus lett, és sokra vitte a pályán.

– *A családban, amikor a tanulmányait tervezte, szabad kezet kapott, vagy voltak elvárások Önnel szemben?*

– Nem, anyám nem szólt bele, de mindig hangsúlyozta, hogy igyekezzek sikeresen elvégezni az egyetemet, mert a családban én leszek az első értelmiségi. Nem hiszem, hogy a hiúság legyezgette volna, de ez sem zárható ki. A családunkból másnak nem sikerült szellemi pályán érvényesülnie.

– *Tud esetleg arról, hogy elkészítette-e már valaki a Polányi dokumentumok teljes leltárját?*

– Úgy tudom, nem, de én nem merném kijelenteni, hogy ismerem a teljes repertoárt. A Széchenyi Könyvtárban főként a családtagok levelezését őrzik. Ez nem tudományos anyag, de sok érdekes információt nyújt a családról. Aztán említhetném Polányi Károly leányának, Kari Polanyi Levittnek az archívumát, amely a Mihály és Károly közötti levelezést tartalmazza. A chicagói hagyaték sem teljes. Teljes anyaga, tudtommal legalábbis, senkinek nincs. Meg kellene kérdezni az angol és az amerikai kutatókat, az Appraisal és a The Tradition and Discovery köré szerveződött Polányi kutatókat, hogy mit sikerült eddig feltárniuk. Talán ők tudnának erre válaszolni.

– *A fiatalon elhunyt Ujlaki Gabriella írásait olvasván mindig azt éreztem, hogy nagyon érzékeny volt az esztétikai látásmódja, másrészt pedig a fenomenológiai kutatások sodrába be tudta emelni Polányi filozófiáját. Ez a törekvés a halálával abbamaradt.*

– Sajnos, így van. Békés Vera egy alkalommal meglátogatta Ujlaki Gabriella mamáját. Elment a lakásra és megnézte, hogy maradtak-e Gabriella után olyan anyagok, amelyeket a tanszéki gyűjteményből hazavitt volna azzal a szándékkal, hogy majd dolgozik rajtuk. Vera azonban nem talált semmit. Az eddig említetteken kívül tudok még egy firenzei Polányi kutatóról, de ő sem rukkolt elő semmi olyasmival, hogy például volna itt egy Polányi tanulmány, amely bár nem szerepel a bibliográfiákban, de tessék odafigyelni, mert tudom, hogy honnan való. Olyasmi, amelyet egyszer majd magyarul, vagy olaszul, ki hogy akarja, prezentálni kell. Nem tudom, hogy Nagy Endre tud-e esetleg ilyesmiről.

– *Nagy Endre megőrizte a Polányi Mihály filozófiája iránti érdeklődését?*

– Nem, ő abbahagyta. Végül is, eredeti szakmáját tekintve jogász. Úgy jutott el Polányihoz, hogy megfogta a személyes tudás és a hallgatólagos tudás Polányi által

adott elemzése. Gabival lefordítottak több mindent is, de egyikük sem utalt arra, hogy van itt valami rettenetesen fontos dolog, ami még valahol lappang, akár egy másik tanulmányba szerkesztve. Nem tudom. Én olyan mélységig nem követtem Polányi írásait. Mondtam már magának, hogy engem az életrajzi, történelmi jellegű dolgok érdekeltek. Az elméleti jellegű problémák kevésbé.

– *Szívós Mihály folytatott még intenzív Polányi kutatásokat az elmúlt évtizedben, melyeknek az eredményeit kötetekben közre is adta. Szívós esetében éreztem, hogy erőteljes filozófiatörténelmi keretet próbál adni Polányi gondolatainak, illetve nem is csak Polányinak, hanem Polányi személyén túllépve, a hallgatólagos tudás elméletét próbálja filozófiatörténelmi kontextusba ágyazni.*

– Őt is érdemes megkérdezni, ha egy teljesebb képet szeretnénk kapni Polányiról. Szívós többször is járt az edinburghi egyetemi könyvtárban. Azt mondta, hogy az egy kincsesbánya. Hogy ez alatt pontosan mit értett, nem derült ki számomra. Elképzelhető, hogy van még a tarsolyában valami.

– *Szívós Mihály Koestlerről írt könyvében engem leginkább a Koestler-Polányi barátság története, dinamikájának a leírása fogott meg.*

– Igen, őt ez komolyan foglalkoztatta.

– *Beszélt arról, hogy a Társaság működésének első évei mennyire pezsdítőek voltak, hogy az iránta érdeklődők más-más irányból közelítették meg Polányit, ami feltétlenül mutatja, hogy milyen sokrétűek az írásai.*

– Úgy van. Mindenki azt hiszi, hogy olyan kincset fog találni, amit még senki nem fedezett fel. Sajnos, nálunk soha nem állt fel olyan gárda, valószínűleg nem is fog, amelyik felmérte volna az erőforrásokat, s megjelölte volna, hogy mi az, amivel érdemes, s mi az, amivel nem érdemes foglalkozni. Vagy melyek azok a témák, problémák, amelyeket célszerű talonba helyezni, s majd akkor elővenni, ha lesz rá pénzünk.

– *Mózsa Szabolcs könyvének megjelenése mikorra várható?*

– Füstöss László hívta fel Gazda István tudománytörténész figyelmét, hogy Mózsai Szabolcsnak van egy négyszáz oldalas kézírata, amely az orvos Polányiról szól. Kilenc évig kutatott. Saját pénzén elment Németországba, aztán délre, Zomborba, ahol Polányi katoniorvos volt a K. u. K. hadseregben. Megjárta Bécset és sok más helyet is. Mózsai Szabolcs hosszú ideje házalt már a kézírattal, de sehol sem talált támogatóra. Próbálkozott az orvosi egyetemmel is, de nekik sincs pénzük, miként mostanában jóformán senkinek sincs. Gazda István azt üzenté vissza Füstössnek, hogy Mózsai Szabolcsot mint radiológust ismeri, mivel írt egy ragyogó könyvet a magyar radiológia történetéről. Úgyhogy nagyon szívesen szerződne vele, s kész arra, hogy kiadjon egy ilyen könyvet. Eddig még nem jelentkezett. Füstöss ősszel tervezi, hogy újra érdeklődik, megvan-e már a pénz. A kapcsolattartásnak azonban lesznek technikai nehézségei, mert Mózsai Szabolcsnak nincs számítógépe sem

otthon, sem pedig az orvosi egyetemen. Így aztán hagyományosan írógéppel ír. Ez majd annak okoz gondot, aki a kéziratot elő fogja készíteni a nyomda számára. De ez nem olyan nagy baj, mintha nem lenne semmi sem. Mózsza Szabolcs szövegét digitalizálni, majd pedig szerkeszteni kell.

– *Hidegkuti Bélával tartják-e a kapcsolatot?*

– Időnként ír nekem. A napi politikáról sokkal jobban értesült ott, Ausztráliában, mint én Budapesten. Mindenféle lapot olvas az interneten.

– *Úgy emlékszem, Hidegkutit elsősorban Koestler érdekelte.*

– Neki egyetlen érdeklődési köre van, ez Koestler.

– *Az ő tarsolyában lapul-e még valami?*

– Nem. Már én is kérdeztem. Amit tudott, azt megírta. Azt mondta, nincs több.

– *Az egyik közülük a Koestler emlékkönyv?*

– Igen. Kutatásait amatőrként írta. Tudatában van annak, hogy az emlékkönyv nem tudományos munka.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

– Én is köszönöm.

Budapest, 2011. július 9.

IRODALOM

Gábor Éva. 1986. Alexander Bernát. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gábor Éva (Szerk.). 1988. A Thália Társaság (1904-1908). Levelek és dokumentumok. Budapest: Magyar Színházi Intézet.

Gábor Éva (Szerk.). 1996. Mannheim Károly levelezése 1911-1946. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Lukács Archívum.

Gábor Éva (Szerk.). 2003. Selected Correspondence (1911-46) of Karl Mannheim, Scientist, Philosopher, and Sociologist. Lewiston-Lampeter: The Edwin Mellen Press.

Hermann István (Szerk.). 1983. A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Nyíri János Kristóf (Szerk.). 1977. A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Vezér Erzsébet (Szerk.). 1986. Írástudó nemzedékek. A Polányi család története dokumentumokban. Budapest: MTA Filozófiai Intézet – Lukács Archívum.